

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Ekim/October)

**Sosyal Statü Farklılıklarının Kur'ân'a Yansımaları: Din Adamları ve Halka
Yönelik Hükümlerin Mukayesesi**

Reflections of Social Status Differences on the Qur'an: A Comparison of Provisions Towards Religion Men and Public

Mehmet ERGÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
Tefsir Anabilim Dalı

Associate Professor, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sci-
ences, Department of Tafsir

Manisa, Turkey

mehmet.ergun@cbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1036-3115>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 14/05/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 14/08/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2020

Atıf / Citation: Ergün, Mehmet. "Sosyal Statü Farklılıklarının Kur'ân'a Yansımaları: Din Adamları ve Halka Yönelik Hükümlerin Mukayesesi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim/October 2020), 550-574.

<https://doi.org/10.31121/tader.737448>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Kur'ân'a göre genel manada bütün insanlar dini sorumluluk açısından eşit olmakla birlikte âyetlerin satır aralarında kişilerin sosyal statülerine göre bazı farklı hitaplar ve hükümler bulunmaktadır. Araştırmalar serisi halinde ele aldığımız bu farklılıklar arasından bu çalışmamızda din adamları ve halk arasında gerek hitap gerekse sorumluluk açısından değişen hükümleri inceleyeceğiz. Tarih boyunca toplumlardaki görev paylaşımı prensibi gereği her dinin bağluları arasında bir din adamı sınıfı olagelmıştır. Halkın dini konularda bilgi edinme ve rehberlik ihtiyacından doğan bu grubun özellikleri dinlere göre farklılıklar göstermektedir. Kur'ân'da, özellikle Yahudi ve Hıristiyan din adamlarını konu edinen çok sayıda âyet bulunmaktadır ve bu ayetlerin çoğunluğunda onların Tanrı'ya ve insanlara karşı sorumluluklarını yerine getirmediklerinden bahsedilmektedir. Bundaki amaç İslam'da halkı din alanında aydınlatacak ve onlara rehberlik edecek kişilerin aynı hatalara düşmemeleri konusunda uyardır. İslam dininde bazı dinlerin aksine ruhban sınıfı bulunmamakta ve din adamı ile halk arasındaki çizgi diğer dinlere göre daha esnek bir yapı arz etmektedir. Helal-haram ve emir-yasak bakımından halk ile din adamı arasında hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Ancak yine de Kur'ân, din konusunda bilgi ve idrak açısından halka göre daha üstün düzeyde olan kişilerden bazı dini sorumlulukları yerine getirmede daha fazla hassasiyet beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Din Adamı, Ruhbanlık, Dinde Eşitlik.

Abstract

According to the Qur'an, generally, all people are equal in terms of religious responsibility. However, there are some different calls and provisions in the verses according to the social status of the people. In this study, we will examine the provisions that vary both in terms of mission and responsibility among religious man and the public among these differences we have examined as a research series. Due to the principle of sharing duties in societies throughout history, there has been a cleric class among the members of every religion. The characteristics of this group, which arise from the need of people to get information and guidance on religious issues, are different according to religions. There are many verses in the Qur'an that deal with Jewish and Christian clergy. It is mentioned in the majority of these verses that they do not fulfill their responsibilities towards God and people. The purpose of this is to warn people who will enlighten the people about Islam in the field of religion and guide them not to make the same mistakes. Unlike some religions, there is no clergy class in Islam, and the line between the clergyman and the people is more flexible than other religions. There is no difference between the people and the clergy in terms of halal-haram and order-prohibition. However, the Qur'an still expects greater sensitivity in fulfilling some religious responsibilities from those who are superior to the public in terms of knowledge and understanding.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Religious Man, Clergy, Equality in Religion.

Giriş

Semavi dinlerin ilk ortaya çıkış dönemlerinde bir “*din adamı*” sınıfının varlığı mevcut değildi.¹ Ancak insanoğlu, sosyal bir gerçeklik olarak tarih boyunca yaşamını rahat sürdürme konusunda tek başına yeterli olamamış, bunun sonucunda insanların kabiliyet ve yetenekleri doğrultusunda ihtiyaçların karşılanması amacıyla zamanla çeşitli meslekler ortaya çıkmıştır.² Nitekim din konusunda halkın ortalama seviyesine göre daha bilgili olup dini konularda halka rehberlik ve önderlik eden kişi olarak tanımlayabileceğimiz “din adamı” kimliği tarihi süreç içerisinde toplumun gelişimine paralel olarak karşılaşılan bir oluşumdur.³ Semavi dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlıkta din adamları zamanla halkın üzerindeki otoritelerini güçlendirmişler ve bu statülerini maddi manevi çıkarları için

¹ Roland de Vaux, *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, çev. John McHugh (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1997), 345.

² ez-Zuhurf 43/32.

³ Bayraktar Bayraklı, “Kur'an-ı Kerim'de Din Adamı Kavramı”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1994), 147.

suistimal etmeye başlamışlardır. Örneğin; Hıristiyanlıkta çocuk *vafitiz* edilerek Hıristiyan olmakta ve bazı durumlarda *aforoç* edilerek dinden çıkarılabilmektedir. Onlara göre dini lider neye karar verirse, Allah'ın da aynı şekilde karar vereceğine inanılmaktadır.⁴ Yahudilikte “din adamlığı” herkese açık ve herkesin yapmasına müsaade edilen bir görev olarak kabul edilmemektedir.⁵

Hâlbuki İslamiyette bunlara benzer durumlar görülmemekte ve hiçbir insana dine kabul etme ve dinden çıkarma gibi yetki verilmemektedir. İslam dinine göre *helal-haram* ve *emir-nebiy* gibi dini hükümler açısından bütün insanlar eşit olmakla birlikte⁶ bazı âyetlerde kişilerin dini ve sosyal statüsüne göre farklı hitaplara ve hükümlere tabi olduğu da bir vakiadır. Din adamları da bu gruplardan birisidir. Her ne kadar Kur'ân'da İslam dini özelinde bir meslek grubu olarak din adamları sınıfından bahsedilmemekle birlikte daha asr-ı saadet döneminden itibaren İbn Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd, Ali b. Ebî Tâlib ve Âişe gibi bazı kişiler dini konularda bilgileriyle toplum içerisinde temayüz ettiği bilinmektedir. Sonraki dönemlerde de ibadethanelerin düzenli olarak faaliyet icra etmesi ve ibadetlerin zamanında yapılması gibi ihtiyaçlar cami görevlileri adı altında bir meslek grubunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak İslami gelenek kendinden önceki dönemlerde yaşanan tehlikeleri gördüğü için diğer dinlerin aksine hem *rubban* sınıfına hem de kilise teşkilatı benzeri yapılanmalara ve bunların hâkimiyetine imkan tanımamıştır.⁷

Biz bu çalışmamızda öncelikle din adamının tanımını yaptıktan sonra Kur'an'da doğrudan ve dolaylı olarak din adamı sınıfını konu edinen ayetleri ele alarak onlara yönelik hitapları ve üzerlerine yüklenen sorumlulukları inceleyeceğiz.

1. Din Adamı

Kültürlere ve dönemlere göre farklılık göstermekle birlikte din adamlarının görev ve özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz: Din adamı, fiziki âlem ile metafizik âlem arasında aracı konumdadır. Dini ayinleri yönetir, tanrı veya tanrılarla iletişim kurar ve tabiatüstü güçlerden istifade etmeye

⁴ Kitab-ı Mukaddes (Erişim 10 Nisan 2020), Mat. 16: 19.

⁵ Hamza Üzümlü, *Yahudilikte Din Adamları Müessesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 24.

⁶ en-Nisâ 4/1; el-Hucurât, 49/13; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/474; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “*İmân*”, 22; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. (Haleb: Mektebu'l-Matbûâtü'l-İslâmî, 1406/1986), “*Kat'û's-sârik*”, 6.

⁷ Ebubekir Bagader, *Modern Çağda Ulema* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 1; Abdülaziz Bayındır, *Din ve Devlet ilişkileri*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1999), 110.

çalıdır. Bu özelliğiyle insanların önünde kutsal güçlerin, kutsal güçlerin önünde de insanların temsilciliğini yaparlar.⁸ Kutsal metinleri ve o metinlerde vücut bulan ilahi iradeyi yorumlarlar. Diğer insanlar da dinlerini bunların kendilerine sunduğu şekliyle anlarlar.⁹ Kur’ân’da ilahi vahiy hakkında yeterli bilgisi olmayan ehl-i kitabın ümmilerinin sadece zanlarına göre davrandıkları belirtilmesi¹⁰ avamın dini alanda bilgiye yeteri kadar önem vermediğinin bir göstergesidir. Hal böyle olunca din adamları, halkın dinlerini anlamalarında ve yaşamalarında en önemli unsur durumundadır. Bu insanlar halkın dini hayatları üzerinde belirleyici rol oynamaları sebebiyle bir nevi toplum mühendisliği yapmaktadırlar. Zaman zaman da din adamlarının bu etkinliklerini suiistimal ederek kendi çıkarları uğruna insanları sömürmelerine ve siyasal arenada bir pazarlık unsuru olarak kullanmalarına da şahit olunmaktadır.

Dinde kendisine tabi olunan kişinin yanlışlığı, tabi olanların ebedi ahiret hayatlarında hüsrana uğramalarına sebep olabilir. Allah, bu yanlışlığa düşenlerin pişmanlıklarından bahsederken onların; *“Keşke Allah’a itaat etseydik, resulü dinleseydik”*¹¹ dedikten sonra *“Rabbimiz! Biz efendilerimizi ve büyüklerimizi dinledik, onlar da bizi yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları ağır bir şekilde lânetle!”*¹² sözleriyle kendilerini bu duruma düşüren din önderlerine beddua ettiklerini belirtmektedir.¹³ İnsanları hak yoldan saptıranların akıbetleri ise *“Sonuç olarak, kıyamet gününde kendi günahlarını eksiksiz yükledikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yükledikleri şey ne kadar kötü!”*¹⁴ âyeti ile bildirilmektedir. Ancak bu mazeretleri ve pişmanlıkları tâbî durumunda olanların azap görmelerini engellemeyecektir.¹⁵ Bu da bizlere, din alanında herkesin uzmanlaşmasının mümkün olmamasına rağmen en azından doğruyu yanlıştan ayırt edecek kadar temel bilgilere sahip olması gerektiğini göstermektedir.

Ülkemizde halk arasında “din adamı” ifadesi ile daha çok ibadethanelere bağlı olarak çalışan ve resmi bir hüviyet taşıyan müftü, imam, müezzin, haham, râhib, keşiş, papaz vb. görevliler kastedilmektedir. Bunların ortak özelliği, resmi veya gayri resmi olarak din kurumlarında, dini ve ahlaki konularda halkı bilgilendirmeleri ve cemaatle gerçekleştirilen ibadetlere rehberlik etmeleridir. Ancak, âyet ve hadislerde İslam dini ölçüğünde bir meslek grubu olarak müftü, vaiz, imam ve müezzin

⁸ G. Landtman, “Priest, Priesthood (Primitive)”, *Encyclopedia of Religion and Ethics* (Edinburgh: T.&T. Clark, 1956), 10/278.

⁹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay (İstanbul: İFAV, 1995), 434.

¹⁰ el-Bakara 2/78.

¹¹ el-Ahzâb 33/66.

¹² el-Ahzâb 33/67-68.

¹³ Ayrıca bk. el-Bakara 2/165-167; el-A’râf 7/37-39; eş-Şuarâ 26/96-99; el-Kasas 28/41, 63.

¹⁴ en-Nahl 16/25.

¹⁵ el-A’râf 7/38.

gibi din adamı figüründen bahsedilmemektedir.¹⁶ Şiiler bir yana bırakılırsa, Müslüman din adamları içinde bir hiyerarşi de bulunmamaktadır. Bir din adamıyla sıradan bir mümin arasındaki sınır, Hıristiyanlıkta olduğundan daha esnektir. İslam'da din adamları evlenebilir, bir meslek edinebilir ve çoğu zaman özel bir kıyafet giyemez. Namazı kıldırmanın din adamı olması şart değildir. İmamlık şartlarını taşıyan herkes, namaz kıldırabilir.¹⁷ İslam dışındaki dinlerin birçoğunda din adamı kisvesine bir kutsallık atfedilmektedir.¹⁸ İslam dininin temel kaynaklarında ise insanların dini statülerine göre farklı görünmelerine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Başta Hz. Muhammed, hiçbir zaman kendine has özel bir “din adamı” kıyafetiyle dolaşmamıştır.

Ancak bizzat Hz. Muhammed'in bazı uygulamalarından dini konularda kimi sahabilerin sahip oldukları bazı özelliklerin etkisiyle ön plana çıktıkları görülmektedir. Örneğin ezan ilk defa Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'ye rüyada öğretilmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber sesinin daha müsait olması sebebiyle ezanı Bilal'in okumasını emretmiş,¹⁹ namaz kılarken Kur'ân bilgisi en fazla olanın imam olmasını söylemiş²⁰ ve Kur'ân'ın dört kişiden (Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Übey b. Ka'b ve Sâlim) öğrenilmesini tavsiye etmiştir.²¹ Ayrıca resmi bir din adamı hüviyetleri olmamakla birlikte bizzat Hz. Peygamber yeni Müslüman olan kabilelere dinlerini öğretmek amacıyla sahabilerden bazı öğreticiler gönderdiği bilinmektedir.²²

İslam dışındaki diğer dini geleneklerde din adamları kendi içinde “dünyadan el etek çekmiş olan ruhbanlar”, “tevarüs ya da seçilme yoluyla kutsanarak görev alanlar” ve “diğer insanlardan sadece, dinle ilgili uzmanlıkları sebebiyle ayrılanlar” şeklinde çeşitli kategorilere ayrılmaktadır.²³ Kur'ân'da, din alanında anlayışı, idraki ve bilgisi yönüyle halktan ayrılan insanlardan bahsedilmekte bunun yanında Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki din adamları olan rabbânî, ahabâr, ruhban ve kıssîs isimlerine yer verilmektedir.

¹⁶ Mahir İz, “Din Âlimi Din Adamı”, *İslam Medeniyeti Dergisi* 1/2 (Eylül 1967), 7-8.

¹⁷ Fikret Karakaya, “Din Adamları”, *Théma Larousse Ansiklopedisi* (İstanbul: Milliyet Gazetecilik, 1993-94), 1/509.

¹⁸ Lev. 6/10, 8/2, 30.

¹⁹ Buhârî, “*Ezân*”, 1; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sabîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “*Salât*”, 1; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as, *es-Sünen*. thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “*Salât*”, 27; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sabîh*. thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994/1414) “*Salât*”, 25; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, “*Ezân*”, 1; Nesâî, “*Ezân*”, 1

²⁰ Buhârî, “*Meğâzî*”, 53; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8 cilt, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/253-254

²¹ Buhârî, “*Fezâilü'l-Kur'ân*”, 8

²² Buhârî, “*Edâb*”, 5; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/171;

²³ Alparslan Emin Öztürk, *Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'de Din Adamları* (Van: Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 8.

2. Dinde Hiyerarşi

Yukarıda belirttiğimiz gibi İslam'da dini sorumluluk açısından genel manada bir eşitlik olmakla birlikte dini bilme, anlama ve kavrama yönünden insanların farklı olduğu da bir gerçektir. Kur'an'da zikredilen "ilimde râsih olanlar",²⁴ "kendilerine ilim verilenler"²⁵ ve "âlimler"²⁶ gibi ifadeler bu ayrımı göstermektedir. Hz. Peygamber'in "Âlimler peygamberlerin vârisleridir"²⁷ sözü dini temsilin yanı sıra mânevî ve metafizik hiyerarşiye de işaret etmektedir.²⁸ İslam dininde ruhbanlığın bulunmadığını ifade eden çok sayıda rivâyet²⁹ bulunmakla birlikte bunlar İslam'da din adamı sınıfının bulunmadığı ya da bulunmaması gerektiği anlamına gelmemektedir. En azından yaşanan sosyal süreçte diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde de böyle bir sosyal sınıf teşekkül etmiştir.

2.1. İlimde Râsih Olanlar

Râsih, "sâbit ve sağlam" anlamındaki "رَسِيح", kökünden türemiş ism-i fâildir ve "ilimde, bilgide sağlam ya da şüphesi olmayan kişi" demektir.³⁰ Bu tanımlamalara paralel olarak tefsirlerde de; kalpleri haktan sapmamış, ilimde sâbit ve sağlam kanaate sahip, doğru sözlü ve istikamet üzere olan kişiler şeklinde tarif edilmiştir.³¹

Kur'an'da iki âyette geçen "الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" ifadesi Âl-i İmrân sûresinde bir yoruma göre; müteşâbih âyetlerin te'viline yetkili kişiler olarak, Nisa sûresinde ise ahirette azaptan kurtulacak kişilerden bir grup olarak zikredilmektedir.³² Özellikle Âl-i İmrân sûresindeki kullanımı bu şekilde

²⁴ Âl-i İmrân 3/7; en-Nisâ 4/162.

²⁵ el-İsrâ 17/107; el-Hac 22/54; el-Mücâdele 58/11.

²⁶ el-Fâtır 35/28; eş-Şuarâ 26/197; el-Ankebût 29/43.

²⁷ Buhârî, "İlim", 10; Tirmizî, "İlim", 19.

²⁸ İsmail Kara, "İslam'da Ruhbanlık Yoktur Söylemi Etrafında Dinî Otorite ve Ulemâ Üzerine Birkaç Not", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2001), 6.

²⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 18/297, 43; 71; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdülmecîd, (Kahire: Mektebe ibn Teymiyye, 1415/1994), 6/62.

³⁰ el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim el-Samarraî (Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.), "rsh", 4/196; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *el-Cemhera*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), "rsh", 1/584; es-Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed, *Garîbü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemerân (Suriye: Dâru Küteybe, 1416/1995), "râsihün", 1/235.

³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000/1420), 2/186; ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmi'zî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavîl fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1986), 1:529; Ebû Abdillâh Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 3/147.

³² Âl-i İmrân 3/7: "Sana kütâbı indiren O'dur. Onun (Kur'an) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kütâbın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde derinleşmiş olanlar. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız akılselîm sahipleri düşünüp anlar."

en-Nisâ 4/162: "Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana imân ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."

anladığımız takdirde Kur'ân'daki müteşâbih âyetleri tevil etmede halktan herkesin yetki ve söz sahibi olmadığı, ancak ilimde belli bir seviyeye ulaşmış kişilerin bu konuda yetkili olduğu sonucuna ulaşıyoruz. Bu da bizlere dini ilimlerde yeterli müktesibatı olmayan kişilerin sadece Kur'ân meallerini esas alarak âyetlerden kendine göre hüküm çıkarmasının yanlışlığını göstermektedir.

2.2. Âlimler/Ulemâ

Kur'ân'da “ilim” kökünden türemiş 854 kelime³³ bulunmakla birlikte burada bizim konumuzu ilgilendiren yönüyle sadece “âlimler”, “ilim verilenler” ve “ilim sahipleri” kavramlarını ele alacağız.

Âlimler anlamına gelen “عَالِمُونَ” beş âyette yer almakta, bunlardan ikisi Allah'ın bilgisini,³⁴ diğer üçü ise insanlara ait bilgiyi söz konusu etmektedir.³⁵ Âlim isminin diğer çoğulu olan “ulemâ” ise iki âyette geçmektedir.³⁶ Bu çalışmamızda ele aldığımız manada ise sadece Şuara sûresindeki “İsrailoğulları âlimlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?”³⁷ âyetinde din bilginleri manasında kullanılmaktadır. Bu âyette Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş olduğunu İsrailoğulları âlimlerinin bildiği ve hala bu konuda şüphe duyanlar için onların şahitliğinin yeterli olması gerektiği belirtilmektedir.

Ancak âyette zikredilen “İsrailoğulları âlimleri” sözüyle kimlerin kastedildiği hususunda görüş farklılıkları vardır. İlk dönem müfessirlerin pek çoğuna göre bunlar Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi önceden Yahudi din adamı iken Hz. Muhammed'e iman ederek Müslüman olmuş kimselerdir.³⁸ Ancak bize göre Şuarâ sûresinin Mekkî olması bu görüşü geçersiz kılmaktadır. Her ne kadar bazı âlimler sırf Abdullah b. Selam ve arkadaşları ile irtibatlandırmak için bu âyetin Medine'de nazil olduğunu söylediler³⁹ de âyetin öncesi ve sonrasıyla bir bütünlük içerisinde olması bu pasajın tek seferde Mekke'de indiğinin göstergesidir. Bizce bu âyette Mekke müşriklerine hitap edilmektedir. Kaynaklarda belirtildiği üzere Hz. Muhammed, peygamber olduğun açıklayınca Mekkeli müşrikler Medine'deki Yahudi din adamlarına bu konuda danışmak için adamlar gönderdiler. Yahudi din adamları son peygamberin gönderilme zamanının geldiğini ve kendi kitaplarında onun vasıflarının yazılı olduğunu söylemek suretiyle Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu doğrulayacak

³³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-müfessres li-elfâz'i'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 1994/1414), “ilm”, 596-611.

³⁴ el-Enbiyâ 21/51-81.

³⁵ Yûsuf 12/44; el-Ankebût 29/43; er-Rûm 30/22.

³⁶ eş-Şuarâ 26/197; el-Fâtır 35/28.

³⁷ eş-Şuarâ 26/197.

³⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002), 3/280; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/397-398; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/335.

³⁹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, thk: Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 4/224.

cevaplar vermiş, ancak Mekkeli müşrikler yine de ona iman etmekten kaçınmışlardır. İşte âyetin bu olay üzerine indiği rivayet edilmiştir.⁴⁰

Bu âyet bizlere özellikle o dönemlerde Yahudilerin halk kesimi ile âlimleri arasında son Peygamber'in gelmesi ve onun özellikleri hakkındaki bilgi seviyelerinin farklı olduğunu göstermektedir. Bu bilgi farklılığının olması son derece doğaldır. Çünkü o dönemde Tevrat nüshalarının sayısı azdı ve sadece din adamlarında bulunuyordu. Din adamları İbranice olan bu nüshaları okuyorlar ancak İbranice bilmeyen halka Arapça olarak açıklıyorlardı.⁴¹ Bu esnada da çıkarlarına uymayan bazı âyetleri ya hiç açıklamıyorlar ya da işlerine geldiği gibi yorumluyorlardı. Kur'an pek çok âyette bu duruma atıfta bulunarak ehl-i kitap âlimlerinin Allah'ın âyetlerini gizledikleri⁴², değiştirdikleri⁴³ ve az bir bedel karşılığı sattıkları⁴⁴ üzerinde durmaktadır.

2.3. İlim Verilenler

Kur'an'da din konusunda halka nazaran daha fazla ilim sahibi olan kimselerden bahsedilirken "ilim verilenler"⁴⁵ ve "ilim sahipleri"⁴⁶ terkipleri de kullanılmaktadır. Bu âyetlere baktığımızda burada "ilim" ile tarih boyunca insanlara gönderilen ilahi vahyin ve bu vahyin içerdiği bilginin kastedilmiş olduğunu görmekteyiz.⁴⁷ "İlim" kelimesi Kur'an'da, Allah'a, peygamberlere ve mü'minlere atfen kullanıldığında, kesinlikle "kuru bilgi, malumat" anlamına gelmemektedir.⁴⁸ İnsanlar bu vahyi ve onu anlamaya vesile olacak bilgileri öğrenmek suretiyle bu âyetlerde bahsedilen ilim verilenler/ilim sahipleri sınıfına girme imkanına kavuşabilir. Bize göre bu âyetlerde ilim verilenlerin ayrıca zikredilmesi onların halktan ayrı bir sosyal statüye dahil olduklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

⁴⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 3/478; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001), 3/348; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1384/1964), 13/138-139.

⁴¹ Buhârî, "*İ'tisâm*", 25.

⁴² el-Bakara 2/42, 146, 159, 174; Âl-i İmrân 3/71; el-Mâide 5/13, 15; el-En'âm 6/91.

⁴³ el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41

⁴⁴ el-Bakara 2/79, 174; el-A'râf 7/169; el-Mâide 5/44; et-Tevbe 9/9.

⁴⁵ en-Nahl 16/27; el-İsrâ 17/107; el-Hac 22/54; el-Kasas 28/80; es-Sebe' 34/6; Muhammed 47/16; el-Mücâdele 58/11.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/18.

⁴⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/555; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/578; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419/1998), 9:3072

⁴⁸ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali – Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 515.

2.4. Zikir Ehli

Zikir ehli tabiri Kur'ân'da⁴⁹ Tevrat ve İncil hakkında doğru ve yeterli bilgisi olan ehl-i kitap âlimleri için kullanılmıştır.⁵⁰ Bunların din adamı vasfıyla ilahi hitabı anlama konusunda çaba gösterdikleri için halkın bilmediği/bilemeyeceği bazı hususları bildikleri ve bazı konularda kendilerine danışılacağı belirtilmektedir.

Kur'ân'ın nazil olduğu süreçte henüz vahyin bir başka deyişle dinin tamamlanmamış olması ve insanlar arasında âlim sıfatıyla temayüz eden bir zümrenin oluşmamış olması sebebiyle âlim/ilim sahibi/zikir ehli vb. sıfatlar âyetlerde daha çok ehl-i kitap, özellikle de Yahudi din adamları hakkında kullanılmıştır.

3. Kur'an'da Diğer Dinlerin Görevlileri

Kur'ân'da din adamı anlamında sadece Rabbanî, Ahbâr, Ruhbân ve Kıssîs terimleri kullanılmaktadır.

3.1. Yahudi Din Adamları

Kur'ân'da ismen zikredilen din adamlarından rabbânîler ve ahbâr Yahudilik dinine mensuplardır.

3.1.1. Rabbânîler

“Rabbâniyyûn” kelimesi “rabbânî”nin çoğulu olup tefsirlerde genelde şu şekillerde açıklanmıştır:

- “Rabb”ini bilen ve daima O'na ibadet halinde bulunanlar,⁵¹
- “Mürebber”, yani insanları eğiten ve topluma yön veren kişiler,⁵²
- İlim “Erbab”ı, yani insanları bilgilendiren ve onları iyiliğe teşvik edenler.⁵³

Rabbânîler âlim, fakih, hakim ve ön görüşlü gibi çok yönlü bir din adamı olarak vasıflandırılmaktadır.⁵⁴ Rabbânîler dini hiyerarşide ahbârdan daha üstün konumdadır.⁵⁵

⁴⁹ en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7.

⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/71; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/208; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/395.

⁵¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/479; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1139

⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/543

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/544

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/341

⁵⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1999) 2/15.

3.1.2. Ahbâr

Kur'ân'da Yahudi din adamlarını ifade etmek üzere kullanılan diğer bir kelimedir. “Hibr/Habr” kelimesinin çoğuludur. Yapılan tanımlarda bunların kutsal kitapları okuyup halka anlatan kişiler olduğu belirtilmektedir.⁵⁶

3.2. Hıristiyan Din Adamları

Kur'an'da isimleri zikredilen diğer grup ise Hıristiyan din adamlarıdır.

3.2.1. Ruhbân

Kur'ân'da Hıristiyan din adamlarını ifade etmek üzere kullanılan kelimelerden biri “râhib”tir.⁵⁷ Bu kelimenin kökü olan “rehbet”, “korkup çekinmek, derin dini endişelerden dolayı ıstırap çekme” anlamındadır. Râhib de, ‘Allah’tan korkan ve uzlet halinde ibadet eden’ kişiyi ifade eder.⁵⁸ Arapçada ‘râhib’ kelimesi, nefis tezkiyesi için manastırda münzevi hayat yaşayan Hıristiyan zahitleri tanımlamak için kullanılmaktadır.⁵⁹

3.2.2. Kıssîs

Ârâmice kökenli olan bu kelime Araplar arasında “kâhin” ve “şeyh” anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁰ Tefsirlerde Hz. İsa'nın davetine icabet etmiş, ona tâbi olup, şeriatı üzere olan⁶¹ ‘bilginler ve kendilerini ibadete adanmış’⁶² ‘dininden sapmayan ve onun emirlerine göre hayat süren kişiler’⁶³ olarak tanımlanmışlardır.

4. Hıristiyan Din Adamlarının Yahudi Din Adamlarına Nazaran Mutedil ve Mütevazı Oluşu

Kur'ân'da farklı dinlere ait din adamları arasındaki farklılıklara da değinilmektedir. Allah, Hıristiyan din adamı olan keşiş ve rahiplerin müşrik ve Yahudilere göre daha mutedil ve mütevazı olduğunu şöyle beyan etmektedir. “*Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın*

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1140.

⁵⁷ et-Tevbe 9/31, 34

⁵⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412/ 1992), 643.

⁵⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), “rhb”, 1/436.

⁶⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 1205.

⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/500.

⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/668-669.

⁶³ Kurtubî, *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*, 6/257.

olanların da, “Biz Hıristiyanız” diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”⁶⁴

Bu âyetin Habeş Necâşîsi Ashame ve çevresindeki insaf sahibi Hıristiyanlar hakkında indiği rivâyet edilmektedir. Bu hükümdar Mekke müşriklerinin zulüm ve baskısı karşısında Habeşistan’a göç etmek zorunda kalan Müslümanları dinlemek üzere ileri gelen din bilginlerini ve rahipleri de çağırmişti. Necâşî “Sizin kitabınızda Hz. Meryem’den söz ediliyor mu?” diye sorunca Müslümanlar onun adıyla bir sûre bulunduğunu belirtip Kur’ân’dan bazı bölümleri okudular. Okunanlar oradaki samimi inanç sahibi Hıristiyanları duygulandırdı ve onları ağlattı. Tefsirlerde, hükümdarın Hz. Peygamber’e gönderdiği bir heyetin ve Resûlullah zamanında Medine’ye gelen başka Hıristiyan grupların Kur’ân’ı dinlerken dinî bir coşku ile ağladıklarına dair rivâyetler de vardır.⁶⁵

Âyette keşişler ve rahiplerin büyüklük taslamamalarından bahsedilirken aslında o dönemde Araplar arasında yaygın olarak bilinen bir tespite yer verilmektedir. Zira keşiş ve rahipler tevazu, hoşgörü ve diğer ahlâkî erdemleriyle tanınıyorlardı. Nitekim o dönem Arap şuurunda bu hususa vurgu yapan bazı beyitler bulunmaktadır. İçerisinde bu tür din adamlarını barındıran ve onları saygın bir konuma getiren bir toplumun ahlâkî bakımdan kendini düzeltmesi ve Müslümanlara yakın davranması da doğal bir sonuçtur.⁶⁶

5. Ehl-i Kitabın Din Adamlarını Rab Edinmeleri

Din adamları hususunda Kur’ân’da belki de en dikkat çeken ifade insanların din adamlarını rab edinmelerinden bahseden âyettir. Tevbe sûresinin 31. âyetinde ehl-i kitabın tek bir Tanrı’ya kulluk etmekle emroldukları halde Allah’ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini ve özellikle de Meryem oğlu Mesîh’i rab edindikleri belirtilmektedir.

Müfessirlere göre buradaki “rab edinme” ile din adamlarına ibadet edilmesi değil, Allah’ın koyduğu hükümler yerine ruhban sınıfının hükümlerinin esas alınması, bu sınıfın helâlleri haram, haramları helâl kılması durumunda Hıristiyanların bunu kabul edip onlara uymaları kastedilmektedir.⁶⁷ Bu görüşü destekler nitelikte Adî b. Hâtim ile Hz. Peygamber arasında bu âyet hakkında şöyle bir konuşma geçtiği rivâyet edilmektedir. Hz. Peygamber bu âyeti okuduğu zaman eski bir Hıristiyan olan Adî b. Hâtim: “Ya Resûlallah, onlara ibadet etmezdik” deyince Hz. Peygamber, “Allah’ın

⁶⁴ el-Mâide 5/82.

⁶⁵ Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 2/19; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/498-500;

⁶⁶ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’l-Tûniyye, 1984), 7/7.

⁶⁷ Râzî, *Mejâtîhu’l-gayb*, 16/30.

helal kıldığına haram derler, siz de haram tanımaz mıydınız? Allah'ın haram kıldığına helâl derler, sizde helâl saymaz mıydınız?” diyerek burada Rab edinme ile neyin kastedildiğini açıklamıştır.⁶⁸

Râzî bu konuda Müslümanları uyarmak maksadıyla kendi hocasının şu sözünü nakletmektedir: “Fakihleri taklit eden bir topluluk gördüm. Onlara bazı konularla ilgili olarak Allah'ın kitabından pek çok âyet okudum. Onların görüşleri bu âyetlere tersti. Bu âyetleri kabul etmediler ve hiç iltifat göstermediler sadece bana şaşkın vaziyette bakakaldılar. “Ecdadımız şöyle dediği halde bu âyetlerin zahiriyle nasıl amel edilir?” dediler. Bu konu üzerinde iyice düşündüğün zaman artık bu hastalığın pek çok dünya ehlinin damarlarına sirâyet ettiğini görürsün.”⁶⁹ Râzî'nin değindiği teşrî alanında başka insanları körü körüne taklit problemi İslam dininin en çok önem verdiği helal ve haram belirleme yetkisine bir tecavüzdür. Çünkü ilgili âyetler ve hadislerde bu yetkinin mutlak manada Allah'a ait olduğu müteaddit defalar vurgulanarak⁷⁰ din adamlarının böyle bir yetkilerinin olmadığı belirtilmiştir.

6. Din Adamlarının Görevleri

Din adamlarının gerek zeka ve idrak, gerekse dini konularda eğitim görme gibi sebeplerle halk içinde temayüz ettiklerini söylemiştik. Onlar bu özellikleriyle aynı zamanda dinin anlaşılması ve yaşanması konularında bir takım görevleri yerine getirmekle de yükümlüdürler.

6.1. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker

Dinlerin en temel fonksiyonu olan, “kişileri ve toplumları ıslah etme” konusunda din adamlarının sorumluluğu bulunmaktadır. “Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker” olarak ifade edilen bu prensip İslam'da önemli bir yer tutmaktadır.⁷¹ Bu görev aslında bütün müslümanların üzerine düşmekle birlikte din adamlarının bu konuda daha fazla inisiyatif alması gerektiği belirtilmektedir. Allah, Âl-i İmrân sûresinin 93. âyetinden itibaren yahudiler hakkında onların inkâra sapmaları ve başkalarını da saptırmaları sebebiyle kınayıcı ifadeler kullandıktan sonra 100. âyette ve sonrasında müminlere iman ve takvâyı emrederek başkalarını da İslam'a çağırma görevini söylemektedir. Bizim konumuz açısından bu pasajdaki 103. âyet ayrı bir önem arz etmektedir. “İçinizden bayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁷²

⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/210; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Babru'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/53.

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/30.

⁷⁰ el-Mâide 87; el-A'râf, 32; Yûnus 59; en-Nahl 116; İbn Mâce, “*Et'ime*”, 60; Tirmizî, “*Libâs*”, 6.

⁷¹ Âl-i İmrân 3/110; et-Tevbe 9/71; el-'Asr 103/3; Müslim, “*İmân*”, 78; Tirmizî, “*Fiten*”, 9; Ebû Dâvûd, “*Melâhim*”, 17.

⁷² Âl-i İmrân 3/103.

Bazı müfessirlere göre bu âyet bütün müminlere hitap etmektedir.⁷³ Ancak bize göre âyette emr-i gâib sigasının kullanılmış olması burada bütün müminlerin değil onların içinden bir grubun kastedildiğini göstermektedir. Nitekim tefsirlerde bu yönde pek çok görüş bulunmaktadır.⁷⁴

Alimler, müslümanların emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker görevini ifa edecek böyle bir sosyal grup oluşturmalarının farz-ı kifâye olduğunu,⁷⁵ bu görev yerine getirilmediği takdirde bütün müslümanların bu ihmalden dolayı sorumlu olacaklarını belirtmişlerdir.⁷⁶ Kur'ân, savaş zamanlarında bile belli bir topluluğun savaşa katılmayıp, dini öğrenmelerini ve savaşa gidenler döndüklerinde onları uyarmalarını ve böylece iyiliği emretme kötülüğe karşı gelme faaliyetini sürdürmelerini öngörmektedir.⁷⁷

Hz. Peygamber, iyiliğin yaygınlaşması ve kötülüğün engellenmesiyle ilgili üç aşamalı bir eylem planı sunmaktadır; “Bir kötülük gören kişi onu eliyle önlesin. Buna gücü yetmeyen diliyle karşı çıksın. Bunu da yapamayan kalben buğzetsin ki, artık bu da imanın en zayıf derecesidir”⁷⁸ Bazı alimlerce buradaki görev dağılımı şu şekilde yapılmıştır: El ile düzeltme yetkisi yöneticilerin, dil ile düzeltme alimlerin ve kalben buğzetme ise halkın üzerine düşmektedir.⁷⁹

Müfessirler bu görevi üstlenecek kimselerin bazı özelliklere sahip olması gerektiğini söylemişlerdir. Öncelikle bu kimseler, güç ve kudrete, iyiyi kötüden ayırt edebilecek derecede bilgiye ve beşerî münasebetleri güzel bir şekilde yürütebilecek iyi ahlâka sahip olmalıydılar. Güçsüz ve cahil kişilerin bu görevi yerine getirmelerinde bazı sakıncalar bulunmaktadır. Bunlar iyiyi kötüyü birbirinden ayırt edemedikleri için bazen insanları hayır diye şerre çağırabilir ve kötülükten sakındırmak isterken iyiliği engelleyebilirler. Yumuşak davranılması gereken yerde sert, sert davranılması gereken yerde yumuşak davranabilirler. Oysa bu görevlerin tatlı bir üslûpla yapılması, görev yapılırken gönül kırmaktan ve fitne çıkarmaktan sakınılması gerekmektedir.⁸⁰

⁷³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/474; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1/496.

⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/90, 92; Semerkandî, *Babru'l-'ulûm*, 1/234; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk: İbrahim el-Besyûnî (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, ts.), 1/268.

⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/396; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîbi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, 1392/1972) 2; 23.

⁷⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Matbaai Ebuuzziya, 1935), 2/1155

⁷⁷ et-Tevbe 9/122

⁷⁸ Müslim, “*İmân*”, 78; Tirmizî, “*Fiten*”, 11

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Abkâmi'l-Kur'an*, 4/49.

⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/396; İbn-i Atiyye, *el-Muharrirü'l-vecîz*, 1/485

Maide sûresi 63'üncü âyetinde de kötülükleri engelleme konusunda din adamlarının sorumluluğuna dikkat çekilmektedir. Bu âyetin içerisinde bulunduğu pasajda ehl-i kitap ve onların yaptıkları kötülükler konu edilmektedir. Ehl-i kitabın bir kısmı, Müslümanlar namaza çağrıldığında, namazı oyun ve alay konusu yapıyorlar, bazılarının karakterlerine sirâyet etmiş maymun ve domuz şahsiyetinde davranış bozukluğu gösteriyorlardı. İçlerinde inkar ettikleri halde “inandık” diyecek kadar münafık olanlar vardı. Müslümanlar'a düşmanlık etmede ve haram yemekte birbiriyle yarışıyorlardı. İşte tam da bu durumda Allah; “*Bâri din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür!*”⁸¹ demek suretiyle İslam'ın Allah katından geldiğini bilen ancak kıskançlıkları yüzünden bunu itiraf edemeyen din adamlarının⁸² bu kötülükleri engel olması gerektiğini bildirmiştir. Âlimlerin bu konudaki ihmalkarlığı, halkın ahlâkının ve dininin bozulmasına yol açmakta, dolayısıyla bu bozulmanın sorumluluğunu âlimler taşımaktadır.⁸³

Al-i İmran sûresinde ise ehl-i kitabın hepsinin aynı durumda olmadıkları belirtildikten sonra onların içerisinde de başka güzel davranışlarla birlikte iyiliği emredip kötülükten de sakındırma görevini ifa edenlerin bulunduğu dikkat çekilmektedir.⁸⁴ Bunun bir örneği olarak Kasas sûresi'nin 76. ve 81. âyetleri arasında Karun'un şahsında halkı sömüren, iyilik yapma teklifini reddeden ve halkın kıskançlık duygularını kabartıp onları özendirecek israf hayatı yaşayan, servetinin gerçek kaynağını inkâr eden zengine ve onu kıskanarak onun yaşadığı gibi bir hayatı özleyen halk kesimine karşı ilim sahiplerinin nasıl bir tavır takındığından bahsedilmektedir. İlim sahipleri halka hitaben “*Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir!*”⁸⁵ diyerek onların dünyalık karşılığında ahiretlerini kaybetmemeleri konusunda uyarılmışlardır.

6.2. Dini Hükümleri Değiştirmemek ve Gizlememek

Din adamlarının toplum içerisindeki görevlerinden birisi de halkı din konusunda bilgilendirmeleridir. Özellikle dini kaynaklara ulaşımın zor olduğu dönemlerde insanlar dinlerini ancak din adamlarının kendilerine anlattıkları kadarıyla ve onların aktardıkları şekilde öğrenip yaşayabiliyorlardı. Günümüzde her ne kadar dini kaynaklara ulaşım imkânı çok kolaylaşmış olsa da özellikle

⁸¹ el-Mâide 5/63.

⁸² el-Bakara 2/89, 90, 91, 109; Âl-i İmrân 3/19, 70-72;

⁸³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebî Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 4/86; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/653;

⁸⁴ Âl-i İmrân 3/113-114

⁸⁵ el-Kasas 28/80

halkın okuma ve araştırma faaliyetini pek sevmemesi sebebiyle dini bilgileri gerek gerçek gerekse sanal âlemde beğendiği bir hocadan öğrenmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2013 yılında yaptığı "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması"na göre insanların %91,8'inin sahip oldukları dini bilginin kaynağı ailesi ve yakın çevresi, %43'ünün din görevlileri, %24,6'sının yazılı ve görsel medya iken sadece %23,2'si kendi okuma ve araştırmalarıyla dini öğrendiğini açıklamıştır.⁸⁶ Buna göre insanların aile çevresini saymazsak dini bilgilerini din adamlarından öğrendiklerini söyleyebiliriz.

Din adamlarının halkın görüşlerinin üzerinde ne ölçüde belirleyici olduğunu Bakara sûresinin 113. âyetinde görmekteyiz. Bu âyette Yahudiler ve Hıristiyanların birbirleri hakkında olumsuz iddialarda buldukları belirtildikten sonra "*Bilmeyenler de tıpkı onların dediği gibi derler*" ifadesiyle dini konuda yeterince bilgisi olmayan cahillerin din adamlarının sözlerinin ardından gittiklerine vurgu yapılmaktadır.⁸⁷

Kur'ân'a göre, halka dini aktarırken din adamlarının iki büyük sorumluluğu vardır. Bunlardan biri Allah'tan gelen vahyi değiştirmemek ve diğeri ise gizlememektir. Kur'ân'a göre özellikle ehl-i kitap âlimleri bir takım şahsi çıkarları veya korkularından dolayı Allah'ın âyetlerini gerek lafız, gerekse mana olarak tahrif etmişler⁸⁸ veya var olan bilgileri halktan gizlemişlerdir.⁸⁹

Maide sûresinin 44. âyetinde rabbânîler ve ahbâr'ın insanlardan korkmaları sebebiyle Tevrat'ta bulunan hükümleri aza bir bedel karşılığında satmamaları emredilmektedir. Çünkü peygamberlerle birlikte din âlimleri de Allah'ın kitabını tahrif edilmekten korumakla görevlendirilmişlerdir. Bu görev ise ancak onun bozulmasını, değiştirilmesini, yanlış anlaşılmasını, kuralsız te'vil edilmesini önlemekle, onun anlamını ve hükmünü öğrenmek, gereği ile amel etmek ve onu başkalarına öğretmekle yerine getirilir. Din adamları bunu yaparken bazı sıkıntılarla karşı karşıya kalabilecekleri için Allah "*İnsanlardan korkmayın, benden korkun*" buyurarak âyetlerinin tahrif edilmemesini istemiş; bunu dikkate almayan ve O'nun âyetleriyle hükmetmeyenlerin kâfir olduklarını haber vermiştir.⁹⁰ Allah, Hz. Muhammed'i ve onun şahsında Müslüman din adamlarını da benzer bir hataya düşmemesi

⁸⁶ DİB, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması (Ankara, 2014), 113.

⁸⁷ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrahim-Guneym b. Abbas, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997) 1/127; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 1/156.

⁸⁸ Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sabîh limen beddele dîne'l-mesîb*, thk. Ali b. Hasen vd., (Su'ûd: Dâru'l-âsime, 1419/1999), 1/340-360. Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5 (1982)/254-256.

⁸⁹ Konuyla ilgili olarak bk. el-Bakara 2/42, 59, 75, 79, 174; Âl-i İmrân 3/78; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5: 13, 41, 44; el-A'râf 7/169; et-Tevbe 9/9.

⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/344; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1141.

hususunda “Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer (bu görevini) yapmayacak olursan, O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır”⁹¹ âyetiyle uyarmıştır.

Allah, görevlerini suiistimal ederek bu sıfatlarını şahsi çıkar sağlamak için kullanan ehl-i kitabın din adamlarının bu davranışlarının karşılığının acı verici bir azap olduğunu bildirmektedir.⁹² Tefsirlerde bu kimselerin, verdikleri hükümler için rüşvet aldıkları, ilâhî kitapta değişiklik yapıp yazdıkları tahrif edilmiş nüshaları sattıkları, Allah katında duaların kabulüne aracı olacağı izlenimi vererek bağış aldıkları, günah çıkarma karşılığında bir gelir elde ettikleri ve birçok dolambaçlı yollarla kendileri için malî kaynaklar oluşturdukları zikredilmektedir.⁹³ Kuşeyrî, öğrettiği ilim karşılığında insanların kendisine mal vermesini bekleyen âlimin bu kazandığı malın bereketini göremeyeceğini söylemektedir.⁹⁴

Bunun dışında Kur’ân’da Allah’ın kitap ehlinden “O Kitabı insanlara kesinlikle açıklayacağımızı ve asla gizlemeyeceğimizi”⁹⁵ şeklinde söz almış olmasına rağmen onların bu sözlerini tutmayarak az bir bedel karşılığı menfaatleri doğrultusunda hüküm verdikleri nakledilmektedir.⁹⁶ Allah’ın indirdiği kitaptaki hükümleri dünyalık karşılığında gizleyenlerin buna karşılık karınlarına ancak ateş doldurmuş oldukları ve bununla birlikte ahirette ise Allah’ın onlarla konuşmayacağı, onları temize çıkarmayacağı ve acı bir azabın onları beklediği uyarısı yapılmaktadır.⁹⁷

Bu konuda tefsirlerde şöyle bir olay nakledilmektedir: “Yahudiler Resûlullah’a içlerinden zina etmiş bir erkek ve bir kadın getirdiler. Resûlullah da onlara: “Kitabınızda ne buluyorsunuz?” dedi. “Yüzlerini karalarız ve eşeğe tersine bindirip dolaştırarak rezil ederiz.” dediler. Resûlullah, “Musa’ya Tevrat’ı indiren Allah için söylemenizi istiyorum; Kitabınızda Tevrat’ın cezasını böyle mi buluyorsunuz?” dedi. İçlerindeki bir genç “Hayır, kitabımızda zinanın cezası recimdir.” dedi. Fakat biz önderlerimizden birini zina ederken yakaladığımızda bırakıyor, zayıf birini yakaladığımızda ise cezayı uyguluyorduk. Sonra zayıfların isyanı üzerine ortaklaşa böyle bir hüküm uygulamaya başladık.” “Resûlullah onlar hakkında Allah’ın kitabındaki hükmü verdi ve recim edildiler.”⁹⁸

⁹¹ el-Mâide 5/67.

⁹² et-Tevbe 9/34.

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/216; es-Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 5/37; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/122; Reşid Rıza, *Menâr* (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 10/344.

⁹⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/22.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/187

⁹⁶ Âl-i İmrân 3/187.

⁹⁷ el-Bakara 2/174.

⁹⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk: Sâmî b. Muhammed Seleme (Riyâd: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999), 3/113-114.

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker görevini yerine getirmede olduğu gibi Allah'ın âyetlerini tebliğ ve muhafaza konusunda da üzerine düşeni hakkıyla yapan bir grup da bulunmaktadır. Allah; “*Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah'a boyun eğerek inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere değışmezler. Onların mükâfatı da Allah katındadır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.*”⁹⁹ âyetiyle bu kişilerin varlığını bizlere bildirmektedir.

7. Ruhbanlığı İcat Etmeleri

İslam dışındaki pek çok dinin hiyerarşisinde halk ile din adamlarını ayıran keskin bir çizgi bulunmaktadır. Bu çizginin üzerinde kalan ve gerek hayat tarzları ve gerekse dini işlerdeki yetkileriyle halktan tamamen farklı bir yaşam süren bu zümreye ruhban sınıfı denilmektedir. Tefsirlerde ruhbanlığın ortaya çıkışıyla ilgili şu açıklamalar yapılmıştır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde samimi müminler diğer din mensupları tarafından ağır sosyal ve siyasî baskılara maruz kaldılar. Bunun üzerine onlardan bir kısmı katliam ve çatışmalardan kaçmak ve dinlerini koruyabilmek amacıyla dağlara ve ücra yerlere çekilip kadınlardan uzaklaşarak kendilerini ibadete verdiler. Fakat zaman içinde bu hareket amacından saptırıldı ve dinin istismar aracı olmasını kurumlaştıran bir örgüt haline geldi.¹⁰⁰

Allah, Hadîd sûresi 27. âyetinde “Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riâyet etmediler” demek suretiyle ruhbanlığın dini bir temelinin olmadığını belirtmektedir. Hz. Muhammed'in hayatına baktığımızda da kendisinin ruhbanların yaptığı gibi dünyadan el etek çekmiş münzevi bir hayat yaşamadığı gibi böyle hayata niyetlenenleri de engellemiştir. Örneğin, Urve'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber, Osman b. Maz'ûn'un, kendisini ibadete adadığı için eşini ihmal ettiğini işitince: “Ey Osman! Bize ruhbanlık emredilmedi...”¹⁰¹ diyerek onu uyarmıştır.

Râzî, Allah'ın Müslümanlara ruhban hayatını yasaklamasının hikmeti özetle şu şekilde açıklamaktadır: Dünyaya aşırı meyletmek insanlara Allah'ı ve âhireti unutturması sebebiyle hoş görülmemekle birlikte dünya nimetlerinden tamamen el çekmek, ruhbanlık da insanın kalbinde ve zihninde zayıflığa sebep olması sebebiyle en büyük saadet olan marifetullaha ulaşmada engel oluşturmaktadır. Nefsin maddi lezzetlerle meşgul olması durumunda mânevî mutluluğun elde edilememesi söz konusu olsa da bu ancak zayıf nefisler için geçerli olup kâmil nefisler aynı anda hem maddî hem

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/199.

¹⁰⁰ Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, 9/247-249; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 5/484.

¹⁰¹ İbn Hanbel, *Müsned*, 4/226. Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Buhârî, “*Nikâb*”, 1; Müslim, “*Nikâb*”, 5.

mânevî lezzetlerle meşgul olabilme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla maddî olanı tamamen terk edip yalnız mânevî olana yönelmek aslında güçsüzlüğün işaretidir. Ayrıca ruhban hayatı neslin sona ermesine ve dünyanın harap olmasına da yol açmaktadır.¹⁰²

Hristiyanlık'taki ruhbanlık müessesesiyle ilgili olarak âyetlerdeki ifadeleri ve tefsirlerdeki değerlendirmeleri iki noktada toplamak mümkündür. 1. Allah tarafından emredilmediği halde sırf Allah'ı hoşnut etmek amacıyla Hristiyanların uzlet hayatı uygulamasının onları dünya hırsından ve buna bağlı kötülüklerden alıkoyduğuna işaret edilmiştir. 2. Ruhbanlığın hakkıyla yerine getirilmesi ve ruhban sınıfının dinî konularda mutlak otoriteye sahip kılınması ise kınanmıştır.¹⁰³

Ehl-i kitabın din adamlarından bahsedilen âyetlerde çoğunluk olarak onların kötü vasıflarına değinilmekle birlikte bizler âyetleri sadece onlara has olarak düşünmeyerek kendimizi de hesaba katmalı ve böylece İbn Abbas'ın "Siz ne güzel bir toplumsunuz. Bütün tatlı şeyler sizin için, bütün acı şeyler ise ehl-i kitap için"¹⁰⁴ sözünde ironik bir şekilde belirttiği duruma düşmemeliyiz.

8. Din Adamlarının Savaşmaktan Muaf Olmaları

Tevbe sûresinin 122. âyeti doğrudan din adamlarıyla ilgili olmasa bile sonradan din adamlarına bazı ayrıcalıkların tanınmasına sebep olacak şekilde yorumlanmıştır. Söz konusu âyet şu şekildedir: "*Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.*"¹⁰⁵

Âyetin gramer açısından farklı anlamalara imkân veren bir söz dizimine sahip olması ve nüzul sebebi olarak farklı olayların gösterilmesi sebebiyle değişik yorumlar yapılmıştır. Bu rivâyetlerin ortak noktası Müslümanların İslam'ın önemli bir unsuru olan cihada katılma konusunda aşırı istekli davranmalarındır.¹⁰⁶ Bir görüşe göre âyette; İslam ordusu bir sefere çıkarken Hz. Peygamber Medine'de kalıyorsa, onun geride yalnız bırakılmaması ve bir grubun onunla birlikte Medine'de kalıp yeni nazil olan âyetleri ve diğer dini bilgileri savaştan dönenlere öğretmeleri istenilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰² Râzî, *Meââtîbu'l-gayb*, 12/417

¹⁰³ Salıma Leyla Gürkan, "Ruhban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/204.

¹⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/638.

¹⁰⁵ et-Tevbe 9/122.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/565-573;

¹⁰⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şiblî, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988), 2/475.

Bir diğer görüşe göre dinde yeterli bilgiye sahip olmaya çalışması gerekenler savaşa çıkan mücahitlerdir. Bu takdire göre âyet şu şekilde anlaşılmaktadır: Sefere katılanlar başta Allah'ın Müslümanlara lütufları ve nasip ettiği zaferler olmak üzere savaş esnasında ibret alınacak olayları gözlemleyecekler sonra bunları memleketlerine döndüklerinde geride kalmış olanlara anlatacaklardır.¹⁰⁸ Bu yoruma göre âyetin meâli şöyle olmaktadır: “Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve döndüklerinde toplumlarını uyarmak üzere sefere çıkmalıdır/toplanmalıdır.”

Üçüncü bir görüşe göre ise âyet savaş halinden bahsetmemektedir. Yeni Müslüman olan kabilelerdeki insanlar İslam dinin öğrenmek üzere topluca Medine'ye geliyorlardı. Ancak bu izdiham Medine ahalisini rahatsız etmeye başlamıştı. Bu yoruma göre âyette şu mana kastedilmektedir: Dini öğrenmek üzere bütün müslümanların bizzat Hz. Peygamber'in yanına gelmeleri gerekmez; her topluluktan bir grubun gelip dinlerini öğrenmeleri ve sonra dönüp kendi topluluklarına onu anlatmaları yeterlidir.¹⁰⁹

Bu görüşler içerisinde en fazla birinci görüş tercih edilmiş, bunun sonucunda dini ilimlerle meşgul olanlar savaşa katılmaktan ve askerlik vazifesinden muaf tutulmuşlardır.¹¹⁰ Bunun bir uygulamasına Osmanlı devletinde şahit olmaktayız. Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlik hizmeti 1826 yılında Sultan II. Mahmûd tarafından “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye” isimli ordunun kurulmasıyla başlamıştır.¹¹¹ Ancak bu yeni sisteme geçişte birçok sorunla karşılaşmış ve bu sistemin mahsurlarını bertaraf etmek için bazı muafiyetler getirilmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz Tevbe sûresi 122. âyete ve İslam tarihi boyunca âlimlere gösterilen imtiyazlı teamüllere dayanarak askerlikten muaf olan kesimlerden birisi de medrese âlimleri ve öğrenciler olmuştur.¹¹² Ancak bu durum zamanla suistimallere de yol açmış ve insanlar askerlik vazifesinden kaçmak için medreselere öğrenci olmaya başlamışlardır.¹¹³ Bizim kanaatimize göre ilgili ayetten dini ilimler tedris eden kişilerin askerlikten muaf tutulması gibi bir sonuç çıkarılması yanlıştır.

Sonuç

Pek çok insan için, hem bu hayatını hem de ölümden sonrasını ilgilendirmesi yönüyle “din” belirleyici bir unsurdur. Ancak herkes dini anlamada ve öğrenmede eşit seviyede olmamıştır. Din

¹⁰⁸ Maverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 2/414.

¹⁰⁹ İbn Ebi Hâtım, *Tefsîr*, 6/1911; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 4/111.

¹¹⁰ M. Asım Köksal, “İslamiyet'te Din Adamı Yoktur İddiasına Cevap”, *DİB Dergisi*, 2/3-4 (Mart-Nisan 1963): 26.

¹¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarîh-i Cevdet*, 12 cilt, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 12/360.

¹¹² Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askerî Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826- 1914)*, (Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi,) 83.

¹¹³ Hüseyin, Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983) 215.

konusunda bilgi ve idrak yönüyle halk içerisinde temayüz eden insanlar, halkı din konusunda eğitirken bir yandan da onlara ibadetlerinde rehberlik yapmışlardır. Semavi dinlerin aslında bulunmakla birlikte daha sonra toplumsal şartların etkisiyle ortaya çıkmış olan “din adamı” sınıfı, Kur’ân’ın nüzulü döneminde özellikle Medine’deki ehl-i kitap toplumlarında bulunması sebebiyle âyetlerde kendine yer bulmuştur. Rabbânî, ahabâr, ruhbân ve kıssîs gibi çeşitli adlarla anılan bu kişiler bazen olumlu özellikleriyle anılmakla birlikte genelde dine ve halka karşı sorumluluklarını yerine getirmemeleri sebebiyle eleştirilmişlerdir. Bunların başında insanları iyiye yönlendirme ve kötülükten sakındırma hususunda yetersiz kalmaları ve kendilerine bir şekilde tevdi edilmiş olan vahiy kaynaklı bilgiyi çıkarları uğruna değiştirmeleri ve gizlemeleri gelmektedir. Bu noktada Hıristiyan din adamlarının Yahudi din adamlarına nazaran daha mütavazi ve mutedil oldukları vurgulanmaktadır. Kur’an, dini tebliğ vazifesini üstlenen peygamberi ve onun varislerin olan ilim adamlarını aynı hatalara düşmemeleri amacıyla pek çok ayette uyarmıştır. Diğer din mensuplarının din adamları konusundaki yanlışlarından birisi de helal-haram belirleme konusunda din adamlarının verdikleri hükümleri tıpkı Allah’ın hükmü gibi görmeleri ve bir nevi din adamlarını rab edinmeleri olmuştur. Bu sebeple dinde mutlak teşri yetkisinin Allah’a ait olduğu yine Kur’an’da sıklıkla vurgulanan konulardan birisi olmuştur.

Bunun yanı sıra İslam’da diğer dinlerin aksine insanlar arasında rûhânî olanlar ve olmayanlar şeklinde kesin bir ayırım yoktur. Dolayısıyla pek çok dinde görülen rûhânîlerin birtakım kutsal niteliklere sahip olduğu ve ancak bunlar aracılığıyla Allah’a ibadet yapılabileceği inancı İslam’da kaldırmıştır. Bunun yerine, her fertte potansiyel olarak mevcut olan manevi duyguları harekete geçirip gerek cemaat hâlinde gerekse münferit olarak, Allah’a kulluk edilebileceği ilkesini yerleştirmiştir. Ancak yine Kur’an’daki “ilimde rasih olanlar”, “ilim sahipleri” ve “zikir ehli” gibi ifadeler halk arasında bazı kişilerin vahiy kaynaklı bilgiye sahip olmaları sebebiyle halktan ayrıldıklarını göstermektedir. Bu kişiler gerek bir meslek dalı olarak dini görevler ifa etseler de etmeseler de bu bilginin gereğini yapmaya mecburdurlar. Allah katında üstünlüğün ölçüsünü takva olarak belirleyen Kur’ân bununla birlikte halk içinde din konusundaki ilmi ile öne çıkan kişilerin dini irşat ve rehberlik faaliyetlerinde daha fazla sorumluluk almalarını beklemektedir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfreh li-elfâzî'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 4. Baskı, 1414/1994.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî. *Tefsîru Abdürrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. 12 cilt. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309.
- Hüseyin, Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Ayaydın, Rıdvan. *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler Ve Muafiyetler (1826- 1914)*. Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Bagader, Ebubekir. *Modern Çağda Ulema*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Bayındır, Abdülaziz. *Din ve Devlet ilişkileri*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1999.
- Bayraklı, Bayraktar. "Kur'ân-ı Kerim'de Din Adamı Kavramı". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 1 (1994): 147-162.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Me'âlimu't-tenzîl. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmi' u's-sabîh*. thk: Muhammed Züheyr. 10 cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001.
- DİB, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması, Ankara, 2014.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *es-Sünen*. thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. 4 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 cilt. İstanbul: Matbaai Ebuuzziya, 1935.
- Goldziher, Ignaz. "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5, (1982): 254-256.
- Gürkan, Salima Leyla. "Ruhban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-`ayn*. thk: Mehdi el-Mahzûmî- İbrahim el-Samarraî. 8 cilt. Kahire: Dâru'l-Hilâl, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tabrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru'l-Tûni-siyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharrarü'l-vecîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdür-rezzâk el-Mehdî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-Cemhere*. thk. Remzî Münîr Ba' lebekî, 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk: Şuayb el-Arnaûd, 45 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-`azîm*. thk. Es' ad Muhammed et-Tayyib. 13 cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 3. Baskı, 1419/1998.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-`azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Seleme. 8 cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Baskı, 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-`arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Baskı, 1414/1993.
- İbn Sa' d, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadîr Ata, 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed. *el-Cevâbu's-sabîh limen beddele dîne'l-mesîh*. thk. Ali b. Hasen, vd. 6 Cilt. Su' úd: Dâru'l-âsime, 1419/1999.
- İz, Mahir. "Din Alimi Din Adamı". *İslam Medeniyeti Dergisi*. 1/2 (Eylül 1967): 7-8.

Landtman, G. "Priest, Priesthood". *Encyclopedia of Religion and Ethics*. 10/278-284. Edinburgh: T.&T. Clark, 1956.

Kara, İsmail. "İslam'da Ruhbanlık Yoktur Söylemi Etrafında Dînî Otorite ve Ulemâ Üzerine Birkaç Not". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2001): 5-21.

Karakaya, Fikret. "Din Adamları". *Théma Larousse İnsan ve Tarih*. İstanbul: Milliyet Gazetecilik, 1993-94.

Kitab-ı Mukaddes. Erişim 10 Nisan 2020. <https://www.kitabimukaddes.com>

Köksal, M. Asım. "İslamiyette Din Adamı Yoktur İddiasına Cevap", *DİB Dergisi*, 2/3-4 (Mart-Nisan 1963): 22-29.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî, 20 cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Baskı, 1384/1964.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm el-. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. 3 cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 3. Baskı, ts.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim. *el-Câmi' u's-sabîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-, *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 cilt. Haleb: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmî, 2. Baskı, 1406/1986.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-. *el-Minhâc fî şerhi Sabîhi Müslim b. Haccâc*. 18 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Baskı, 1392/1972.

Öztürk, Alparslan Emin. *Yabudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'de Din Adamları*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010.

Öztürk, Mustafa. *Kur'ân-ı Kerim Meali – Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Baskı, 2016.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Ad-nân ed-Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412/ 1992.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Baskı, 1420/2000.

Reşîd Rıza. *Menâr*. 12 cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-. *el-Kesf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Saltuklu, Zübeyir. <http://www.palandokengazetesi.net/osmanli-devletinde-kimler-askerlikten-muaf-ti--13047m.htm> (Erişim 10 Mayıs 2020)

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrahim-Guneym b. Abbas. 6 cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed es-. *Babru'l- ulûm*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.

Sicistânî, Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed es-. *Garîbü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Edîb Abdülvâhid Cemerân, Suriye: Dâru Küteybe, 1416/1995.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed et-. *el-Mu' cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdülmecîd. 25 cilt. Kahire: Mektebetü ibn Teymiyye, 1415/1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000/1420.

Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-. *el-Câmi' u's- sabîb*. 5 cilt, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994/1414, I-V.

Üzüm, Hamza. *Yabudilikte Din Adamları Müessesesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmecîd, vd., 4 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Vaux, Roland de. *Ancient Israel: Its Life and Institutions*. çev. John McHugh. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1997.

Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. İstanbul: İFAV, 1995.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-. *Meâni'l-Kur'ân ve i' râbüih*. thk. Abdulcelil Abduh Şibli. 5 cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf 'an bakâiki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûbi't-te'vîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Baskı, 1407/1986.